

Från Sjøråsviken till Gössäter 1. Tid: Slutet av 1920 – talet.

Av Lennart Holmgren, Märsta

Det brukssamhälle, som på Hällekis skapades av Hällekis aktiebolag, var i många år bestående. Efter bolagets uppgående i Skånska Cementaktiebolaget 1913 hände inte mycket av byggnation förrän vid ingången av 1930 – talet. Även vid Gössäter stod byggnationen stilla i många år. Efter den Kylbergiska epokens slut i mitten av 1890 – talet förändrades samhällsbilden mycket litet fram till början av 1920 – talet, då svensk Oljeindustri efter likvidation började sälja tomter för bostadsbyggande.

För många kan det kanske vara av ett visst intresse att se tillbaka till 1920 – talets samhällsbild av tätorterna Hällekis och Gössäter. Lämpligt är då att tänka sig en promenad från Sjøråsviken först genom Hällekis samhälle, vidare upp för Hönsäters allé till den platå på berget, där landsvägen går fram och som så småningom svänger ned till Gössäters samhälle. Det är en halvbågeformad vägsträcka på cirka 4 kilometer, där ungefär hälften utgörs av allmän landsväg. Sjøråsviken lär sedan urminnes tider varit en tillflyktsort för sjöfarande på Väneren. Enligt Styffe låg där under medeltiden Forshems slott, sannolikt uppfört under striderna mellan kung Håkon och Albrekt av Mecklenburg, men är sedan länge försvunnet. Nu ligger vid den södra delen av vikens mynning Hällekis cementfabrik och tvärs över på andra sidan en grupp holmar, Tjärholmarna. För Hällekisborna har viken blivit ett kärt ställe att ta sin tillflykt till. Där brukar man bada och en omtyckt badplats är ”Marberget”, dit väl de flesta brukar bege sig för att ta sig ett dopp. På vikens vatten gör man även gärna båtturer exempelvis till Tjärholmarna.

Det är givetvis även populärt att meta vid stränderna eller från en båt. Men något fiske i egentlig mening är ej tillåtet för allmänheten. Detta är nämligen utarrenderat till en av bruksborna mot att denne årligen till godset överlämnar en viss kvantitet av den fisk han drar upp. När viken vintertid är belagd med bärbar is, kan man se skridskoåkare på isen eller någon som strävar framåt på en sparkstötting. Som en bakgrund till viken tecknar sig stora skogspartier, dit bruksbefolkningen beger sig för att plocka blåbär och lingon. Familjerna är i regel stora med många munnar att mätta. Då gäller det att dryga ut maten med skogsbär och av den varan finns det gott om i Varaskogen.

Sedan vi strax efter starten passerat en tegelbyggnad med två tvårumslägenheter för förmän är vi snart framme vid Falkängen, den speciella bruksgata, som domineras av fyra helt lika utformade byggnader på båda sidor om vägen. De två första husen uppfördes 1896 och de övriga var färdiga under den närmaste tioårsperioden. Alla är byggda i stil med den tidens arbetarbostäder i bruksmiljö. Av lägenheterna, som består av ett rum och kök, ligger fyra på bottenplanet och de två övriga en trappa upp. Härifrån har man inte långt till arbetsplatsen, cementfabriken. Senare byggdes ytterligare två bostadshus på ena sidan av vägen uppe på krönet och mitt emot har en huskropp placerats, som tidigare stått uppe vid Österplana by och som fått namnet ”Sylten” efter den plats den kom från.

Några tiotal meter längre bort uppenbarar sig ett järnvägsspår tillhörande Kinnekulle-Lidköpings järnväg. Det var 1898 järnvägen blev färdig till stor glädje för bl.a, Hällekisborna, som ej längre behövde gå den nära 3 mil långa vägen om de t.ex. skulle till ”stan” (Lidköping), vilket annars tidigare varit det vanligaste färd sättet. Strax till höger ser vi Hällekis järnvägsstation byggd i tegel tillverkat vid det nu nedlagda Hällekis tegelbruk. Åt samma håll syns huskropparna i Stakeklevområdet. Efter ett resultatlöst försök till egnahemsverksamhet i detta område beslöt bolaget 1904 att själva bygga fyra bostadshus där, som under det närmaste årtiondet följdes av ytterligare två s.k. landshövdingehus.

Ett trettiotal meter på andra sidan järnvägsspåret ligger brukets samlingslokal. År 1899 beslutade bolagsstyrelsen att anvisa medel till uppförande av en byggnad inrymmande bl. a. en lämplig lokal för sammankomster av olika slag. Frågan hade aktualiserats av skrivelse från godtemplarna på Hönsäter och från skolområdet i Österplana. Två år senare kunde byggnaden tas i bruk. Den innehåller en större samlingsaal, ett bibliotek med böcker och olika tidningar samt bostad åt vaktmästare. Omkring 1914 visades där för första gången rörliga bilder och den första biografen hette "Västgötabiografen" som kom från Skövde. Vi har nu en raksträcka där vi först åt höger ser två skolbyggnader, där den ena har klasserna ett och två och den andra klasserna tre och fyra. Strax ovanför ligger en större villalikhande byggnad, som tidigare använts såsom hushållsskola för arbetardöttrar. Skolan togs i bruk 1912 och eleverna fick genomgå kurser på tre månader. Under kurstiden bodde de i skolans elevrum på övre våningen, där även föreståndarinnan hade sin bostad. Efter något år övergick verksamheten till matservering för bolagets anställda ungarlar samt för resande som kommer på besök hos bolaget.

Författarinnan Cecilia Bååt- Holmberg besökte hushållsskolan 1915 och skriver bl. a. följande:

"Till det billiga priset av 1:20 per dag var matsedeln ungefär så: Först morgonkaffe med bröd, till frukost havregröt med mjölk, sill och potatis eller annan rätt. Middag: Soppa och kött eller pudding. Dagen för detta besök hade bjudits på falsk sköldpaddssoppa och pannkakor till middag och köttfärs till kväll, ty kött skulle alltid finnas till en daglig måltid. I matsalen för arbetarna stod det ett i vårt land Sverige blott alltför välbehövt anslag: Hyggligt folk vill inte att andra spottar på golvet".

Där "hushållsskolan" nu finns, stod ett äldre bostadshus uppfört i början av 1800 – talet. Ett litet stycke längre upp på andra sidan vägen finns en likadan byggnad. Den ger ett beklämmande intryck med sina metertjocka väggar samt små fönster. De båda byggnaderna har av folket kommit att kallas för "Skrämbo". Innan raksträckan tar slut ser vi till höger en villa med två bostäder, som byggts åt förmän i jordbruket.

Vi är nu framme vid "torget". Omkring denna öppna plats ligger några småstugor såsom, "Kransastugan", "Ljungs stuga" och "Idas stuga". Vi ser där även ett större träruckel, som faktiskt innehåller bostäder, även om man vid dess åsyn har svårt att tro det. Det har tidigare tjänat som arbetarbostad vid Brommö glasbruk, men efter nedläggning 1879 köptes byggnaden av bruksledningen på Hönsäter och efter att ha monterats ned forslades sjövägen till Hönsäters hamn. Huset, som folkhumorn döpts till "Kasern", innehöll till en början 16 rum och lika många familjer men har senare byggts om till ett rum och kök per bostad. Torgdagar med försäljning av olika livsmedelssortiment hålles varannan lördag dvs. dagen efter avlöningsdag.

Torget ligger vid bruksdammen eller "ankdammen", som den egentligen heter. Tvärs över dammen ser vi två stenhus i två plan. "Byggena", som uppfördes 1875, vardera rymmande tio lägenheter om ett rum och kök. Trots att rummen där saknade spis eller annan uppvärmningsanordning och skulle värmas upp genom värme från köksspisen och att därtill köksgolven bestod av stenhällar och rummen saknade tapeter på väggarna, ansågs vid denna tid dessa bostäder moderna. Bostäderna har senare genomgått välbehövliga renoveringar.

Om "ankdammens" tillkomst finns många sägner. En av dessa och som väl vunnit mest tilltro, är att dammen skulle vara anlagd under general Stakes tid av krigsfångar. Mot teorin att ha anlagts talar att dammen förefaller vara i största laget för detta. Äldre personer berättar att det tidigare fanns fisk i dammen men att dessa ej kunde trivas där på grund av att vattnet med åren blev allt mer förorenat. Senast dammen rensades lär ha varit i början av 1870 – talet.

Vi lämnar nu "torget" och passerar först en mindre villa, förmansbostaden "Basebo" och strax efter bostadshuset "Skara kyrka". Varför detta egendomliga namn? Jo, byggnadsstenen togs från den stenhög vid Hällekis hamn innehållande rester av den sten, som året innan (1875) levererats för reparation av Skara domkyrka. Vägen går vidare längs ankdammen och vi närmar oss själva huvudbyggnaden på Hönsäter. Till höger ser vi ladugårdarna och åt andra sidan mejeribyggnaden. Där börjar en backe och på dess krön ligger stall och vagnbodas. Åt höger breder huvudbyggnaden ut sig med sina flyglar och sin trädgård. Därifrån utgår en poppelallé fram till det natursköna Storängen, som bl.a. Carl von Linné uttalat sin beundran över. Där borta skimtar Hällekis kapell i den vackra miljön.

Invigningen av Hällekis kapell och kyrkogård skedde 7/7 1913 och förrättades av biskop Hjalmar Danell. Sittplatser finns för 250 personer. Kapellet prydes av en del från Österplana gamla kyrka bevarade föremål såsom altartavlan, det på altaret stående krusifixet med Kristusbilden skuren i elfenben och predikstolen i ek m.m. Byggnadskostnaderna uppgick till närmare 27.000 kr., som bolaget svarade för. Kapellet och kyrkogården donerades till Österplana pastorat och i villkoren för donationen ingår att "kapellet är avsedd att begagnas såsom församlingens kyrka".

Närmast har vi nu en annan allé, den som löper från herrgårdsbyggnaden mellan åkerfält upp till landsvägen. Till en början är stigningen inte så brant men blir alltmer påkostande ju mer vi nalkas krönet. Där uppe bruka Ortsbefolkningen träffas för en pratstund och för att titta på trafiken, som löper förbi.

Vi går nu åt vänster landsvägen framåt och behöver ej längre besväras av backar. På vänster sida av vägen har vi ånyo en vacker äng, "Bredängen", där sommartid föreningarna brukar hålla sina friluftsfester för att bättra på sin ekonomi. Tidigare skedde detta vid "Storängen" vilket man fick upphöra med efter kapellets tillkomst. Åt höger på bergets sluttning växer barr- och lövträd. I detta område finns en hel del torpställen såsom "Bostället", "Grönelid", "Gudmundstorp" och lite längre bort åt Gössätershållet, "Dalabacke". Ett av dem "Grönelid", ser man bra från landsvägen, där det om våren brukar finnas mängder av blommor och då främst vitsippor och gullvivor. Snart är vi framme vid ett skogsparti med höga, kraftiga granar på båda sidor om vägen. Ett stycke ned åt vänster finns en öppen plats med bl.a. vildaplar, "Lursäng", som dock på grund av skogen ej syns från landsvägen. Försommartid brukar det vara rätt vanligt med gökottor där.

Rätt avskrivet av Ragnvald Johansson, Vänersborg